

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.1

УДК 323.22

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Кочубей Л. О., д. політ. н., професор, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України**Гаврилюк К. К., здобувач Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України**

Стаття присвячена дослідженню типології політичних криз та їх основних характеристик. Новизна дослідження полягає у розробці класифікаційної моделі політичної кризи, яка базується на аналізі ключових напрацювань дослідників політичної та економічної наук, галузей психології та конфліктології. Опрацьовано роботи зарубіжних авторів, що стосуються класифікації політичних криз. Вперше запропоновано деталізовану класифікацію політичних криз на основі дослідженого матеріалу. Класифікація політичних криз здійснюється в залежності від того, охоплює криза всю політичну систему або тільки одну з її частин, призводить до покращення, зміцнення, стабілізації політичної системи чи, навпаки, до її трансформації та руйнування. Тривалість політичної кризи так само, в кінцевому рахунку, визначається характером політичної системи, її здатністю впоратися з деструктивними процесами і модернізуватися. У статті виділяються кризи-революції, кризи-потрясіння, кризи-руйнування і кризи-обурення, кризи різняться за рівнем поширення кризових процесів в суспільстві і за глибиною ураження інституційної політичної системи. За соціально-комунікативною складовою виділено кризи ідентичності, кризи легітимності, кризи політичної участі, кризи проникнення і кризи розподілу. Окрім того, класифіковано кризи за масштабом, інтенсивністю, характером походження, характером наслідків та тривалістю. Доведено необхідність дослідження класифікації політичних криз для підвищення ефективності антикризового державного управління, кризового прогнозування, а також для глибокого аналізу проблеми політичної кризи, пошуку шляхів до розв'язання існуючої політичної кризи в Україні. Зроблено висновок, що різноманітність політичних криз зумовлена багатофункціональністю та різноплановістю роботи державної влади, та залежністю її від людського ресурсу, який представлений великою кількістю груп стейкхолдерів.

Ключові слова: політична криза, види політичних криз, типологія криз, класифікація політичних криз, конституційна криза, національна криза

Kochubei L. O., Havryliuk K. K. Classification of political crisis and its major characteristics

The article is devoted to the analysis of the typology of political crisis and its main characteristics. The novelty of the study is developed classification model of the political crisis, based on an analysis of key developments of researchers in political and economic sciences, branches of psychology and conflict science. The author analyzes the works of foreign authors concerning the classification of political crises. For the first time a detailed classification of political crises based on the investigated material is proposed. Classification of political crises is carried out depending on whether the crisis covers the whole political system or only one of its parts, leads to the improvement, strengthening, stabilization of the political system or its transformation and destruction. The duration of the political crisis is also, ultimately, determined by the nature of the political system, its ability to cope with destructive processes and modernize. The article highlights crises-revolutions, crises-shock, crises-destruction and crisis-perturbations, differing in terms of the spread of crisis processes in society and the depth of defeat of the institutional political system. Socio-communicative component identifies identity crises, crisis of legitimacy, crisis of political participation, crisis of penetration and distribution crisis. In addition, the crisis has been classified by scale, intensity, nature of origin, nature of consequences and duration. The need to understand the typology of crises is proved for improving the effectiveness of crisis management and crisis forecasting as well as for a deep analysis of the problem of the political crisis, for the search for solutions to the current political crisis in Ukraine. It is concluded that the diversity of political crises is due to the multifunctionality and diversity of the work of state power, and its dependence on the human resource, which is represented by a large number of groups of stakeholders.

Key words: political crisis, types of political crises, classification of political crises, constitutional crisis, national crisis

Суспільство в своєму розвитку переживає кризові ситуації в різних сферах і галузях. Актуальність проблеми політичної кризи полягає в тому, що вона зачіпає політичну сферу суспільства, що представляє собою складний комплекс інститутів, відносин, організацій, покликаних забезпечувати узгодження інтересів різних соціальних груп, формувати правові основи інституційного порядку і підтримувати його стабільне функціонування. Найбільш чутливими для суспільства є кризи, що вражають центральну ланку в політичній системі – державу. Цепов'язано з тим, що держава забезпечує регулювання економічних і соціальних процесів, управління громадськими справами, організацію виробництва суспільних благ і рішення інших значущих для розвитку суспільства завдань. Будь-який серйозний збій в роботі державної машини обертається зростанням соціальної напруженості, наростанням конфліктності, що загрожує серйозними громадськими потрясіннями.

Політична сфера є складним, багаторівневим і багатофункціональним механізмом, функціонування якого підтримується різними політичними інститутами, що регулюють певні сегменти політичних взаємодій. Кризові процеси можуть торкнутися як окремих інституціональних утворень, так і всієї системи політичних відносин.

Для глибокого аналізу проблеми політичної кризи, пошуку шляхів до розв'язання існуючої політичної кризи в Україні, а також для запобігання кризам у політичній сфері необхідно розуміти можливі причини її виникнення, глибину проникнення, локалізацію та масштаб, інтенсивність, тривалість та можливі наслідки. У зв'язку з цим доцільно говорити про специфікації політичних криз.

Аналіз українських джерел, що розкривають сутність, специфіку та шляхи подолання політичних криз, проказав, що питанням класифікації та типології політичних криз на сьогодні приділено дуже мало уваги.

Тому метою статті є розробка детальної класифікації політичних криз. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: провести аналіз наукових робіт, які стосуються класифікації криз в політологічній науці та суміжних дисциплінах; виділити основні типи політичних криз; розробити класифікацію політичних криз на основі дослідженого матеріалу.

Новизна дослідження полягає у розробці класифікаційної моделі політичної кризи, яка базується на аналізі ключових напрацювань дослідників політичної та економічної наук, галузей психології та конфліктології.

Щоб сформувати детальну класифікацію політичних криз насамперед необхідно звернутися до наукових напрацювань. Окрім політичних джерел, глибше осмислити типологію кризи дозволить аналіз праць науковців у сферах конфліктології, економіки, державного управління та психології.

Оскільки у роботах вітчизняних дослідників питання класифікації політичних криз на сьогоднішній день не розкрито, доцільним буде звернутися до деяких напрацювань російських та західних науковців.

Класифікація політичних криз здійснюється в залежності від того, охоплює криза всю політичну систему або тільки одну з її частин (скажімо, парламентська або урядова криза), призводить до зміцнення, стабілізації політичної системи або, навпаки, до її трансформації і руйнування. Тривалість політичної кризи так само, в кінцевому рахунку, визначається характером політичної системи, її здатністю впоратися з деструктивними процесами і модернізуватися.

Чекменьова Т. розглядає декілька видів політичних криз: урядова, парламентська, конституційна, зовнішньополітична (міжнародний) і загальнонаціональна. Кожна з цих криз характеризується специфічними рисами і призводить до різних політичних наслідків, існують також і різні способи виходу з них.

Урядова криза виражається у втраті виконавчою владою контролю над ситуацією і вирішується кадровими перестановками в уряді або його відставкою в повному складі.

Парламентська криза - це така зміна співвідношення сил в органі законодавчої влади, коли парламент не в змозі приймати необхідні рішення або вони розходяться з волею більшості громадян країни. Така криза долається, як правило, розпуском парламенту і призначенням нових виборів.

Конституційна криза означає фактичне припинення дії Основного закону країни через втрату його легітимності. Вихід з цієї кризи полягає в якісному оновленні або прийнятті нової Конституції.

Зовнішньополітична, або міжнародна криза пов'язана з розладом системи відносин держави з іншими державами в результаті посилення протиріч між ними і загрози їх переростання у відкритий конфлікт. Якщо така криза не вирішується шляхом переговорів і взаємних поступок сторін, то вона може перерости у війну.

Найбільш небезпечною для влади є соціально-політична або загальнонаціональна криза. Загальнонаціональна криза – це поворотний момент у розвитку соціально-політичного процесу, але він не обов'язково веде до зміни владної еліти або панівної соціальної групи. Вихід з такої кризи може бути забезпечений особистими перестановками всередині правлячої групи і коригуванням політичного курсу, що не порушують існуючого співвідношення між соціально-політичними силами. Однак, така криза, якщо не буде знайдено прийняттого для конфлікуючих сторін виходу з неї, цілком може перерости в революційну ситуацію. Граничний випадок - національна катастрофа, розпад держави як політичної цілісності. [1]

Відомий американський конфліктолог Д. Дена стверджує, що криза є одним з видів конфлікту. Він запропонував класифікувати конфлікти за ступенем інтенсивності на: дрібні неприємності, сутички, які не представляють серйозної загрози; зіткнення, серія сутичок, пов'язаних з розширенням кола причин, які викликають конфлікт, (зменшення бажання співпрацювати один з одним); кризи (постійні і неминучі зіткнення, в результаті чого створюється так звана тупикова ситуація, коли опоненти переривають відносини).

При цьому внутрішньополітичні кризи слід диференціювати по ступеню глибини і загрози для суспільної стабільності: урядова криза, яка настає внаслідок втрати урядом авторитету в суспільстві, апараті і парламенті. Цей вид кризи може розпочатися в результаті відходу частини міністрів від виконання узгодженої і схваленої парламентом програми; парламентська криза, яка означає параліч парламенту. Конфлікти в парламентській

діяльності існують перманентно, вони надзвичайно багатоманітні і можуть виникати між парламентськими фракціями; між парламентом і урядом; між парламентом і президентом; між парламентом і групами тиску. [2, с. 75]

За А. Рапопортом виділяють три головних типи і одночасно три рівні конфліктів: війна, гра і суперечка.

Війна – безкомпромісний бій до переможного кінця із допомогою будь-яких, у тому числі насильницьких, засобів.

Гра – в иршення конфлікту на основі дій за наперед визначеними правилами; результат – отримання істотних, але не життєво важливих переваг.

Суперечка – досягнення згоди з іншою стороною лише мирними засобами.

Американські політологи К. Болдуїн та А. Рапопорт пропонують цікаву типологію соціально-політичних конфліктів, яку частково можна застосувати і до політичних криз:

дійсні (які реально відбуваються в політичній сфері);

приховані (латентні);

фальшиві конфлікти (ті, що не мають об'єктивної основи);

випадкові (які виникли із перехідних, другорядних обставин);

заміщальні (які відображають прояв прихованих конфліктів, що не виходять на відкриту політичну арену) [3, с. 210].

Дослідники процесів модернізації виділили п'ять типів політичних криз, які стоять на шляху модернізації: криза ідентичності, криза легітимності, криза політичної участі, криза проникнення і криза розподілу [4, с. 20]

Криза ідентичності виникає тоді, коли відбувається процес розпаду загальногромадянської солідарності і люди співвідносять себе перш за все з соціальною групою, етнічною спільнотою, але не ототожнюються з загальнонаціональним об'єднанням, з політичною системою в цілому.

Криза легітимності – це процес розпаду конституційних структур і руйнування правочинності влади, що впливає з відсутності в суспільстві згоди щодо природи і методів її діяльності. Руйнування легітимності («делегітимізація») означає, що політична система нездатна створювати і підтримувати у людей переконання в тому, що існуючі політичні інститути є найкращими з усіх можливих і їм слід підкорятися. Подолання кризи легітимності, підвищення довіри до інститутів влади передбачає вирішення двох завдань: по-перше, завдання реального поліпшення матеріального становища основних соціальних груп, а по-друге, завдання створення механізму подолання соціокультурних розбіжностей.

Криза політичної участі полягає в нездатності політичної системи перехідного суспільства впоратися з суперечливими інтересами різних груп, інтегрувати і задовольняти їх. Головною перешкодою інтеграції нових соціальних груп в політичну систему виступає егоїзм правлячої еліти, що може викликати радикалізацію вимог відсторонених від влади соціальних сил і їх позацинституційний протест. Вирішення кризи участі передбачає взаємодію всіх політичних значущих сил, і в першу чергу взаємодія влади і суспільства. Діалог влади і суспільства забезпечується наявністю розгалуженої системи політичної комунікації, через канали якої громадяни отримують можливість брати участь у політичному житті.

Криза проникнення проявляється у зниженні здатності державного управління проводити свої директиви в маси і отримувати від них адекватну реакцію.

Криза розподілу означає нездатність правлячої еліти забезпечити прийнятне для суспільства зростання матеріального добробуту і його розподіл. Особливо гострі форми ця криза набуває тоді, коли неминуча на першому етапі модернізації майнова диференціація з часом не тільки не скорочується, але продовжує збільшуватися. В результаті в суспільстві починають поширюватися невдоволення соціальною несправедливістю, а це значно серйозніший дестабілізуючий фактор, ніж низький рівень життя [5, с. 72].

Щодо тлумачення антикризового управління запропоновано диференціювати такі підвиди: 1) передкризове управління, яке здійснюють для своєчасного виявлення та розв'язання проблем (прийняття рішень) для запобігання кризі; 2) управління в умовах кризи, що визначає стабілізацію нестійких станів і збереження керованої системи; 3) управління процесами виходу з кризи, яке здійснюють для мінімізації втрат і втрачених можливостей під час виведення з кризи [6, с. 106–116].

Пушкарьова Г. пропонує виділити два параметри, що відображають багатоплановість кризових процесів в політиці. Мова йде, по-перше, про масштаб кризи. Криза може охопити всю політичну інституційну систему, прийняти загальнонаціональний розмах, а може обмежитися рамками окремого інституту, політичної організації, системи регіонального управління.

По-друге, дослідниця пропонує розрізняти кризи по їх глибині, тобто за ступенем руйнівного впливу на політичний порядок. Одні кризи можуть супроводжуватися повним руйнуванням нормативного простору політичних відносин (аномія), а інші приводять до часткового розмивання політичного порядку, при якому порушення одних нормативних обмежень, не призводить до відторгнення інших правил інституційних взаємодій. Таким чином виділяють кризи-революції, кризи-потрясіння, кризи-руйнування, кризи-обурення.

Кризи-революції відрізняються розпадом всіх основних інституційних структур, що забезпечують відтворення системи політичних владних відносин і державного управління. У міру поглиблення кризи відбувається руйнування політичного нормативного порядку, політичні взаємодії стають хаотичними, що веде до розвалу політичної системи.

Кризи-потрясіння представляють часткову тимчасову дестабілізацію політичного інституційного порядку. Як правило, такі кризи проявляються в зростанні невдоволення політикою правлячого класу, в активізації протестних рухів по всій країні, в готовності широких верств населення підтримувати вимоги опозиційних сил. Пануюча еліта проявляє розгубленість, відчуває труднощі у виборі способів регулюючого впливу на маси. Політичні взаємодії

втрачають звичний характер, наростає конфліктність, людям все більше стає властива агресивність у вираженні своєї позиції. Політична система відчуває сильне внутрішнє напруження, але механізми відтворення інституційних відносин ще не зруйновані, оскільки люди в своїй масі ще не втратили «відчуття порядку». Вони або не готові йти напролом і за всяку ціну домагатися задоволення своїх вимог, або усвідомлюють наслідки можливого політичного хаосу, або сподіваються на можливість вирішення проблем за допомогою законних засобів впливу на уряд. У свою чергу правляча еліта виявляється в змозі запропонувати рішення, що стримують зростання масового невдоволення, і одночасно блокувати дії тих, хто здатний своїми діями підняти градус масових настроїв до критичного рівня.

Прикладом такої кризи в Україні можна вважати Помаранчеву революцію 2004-2005 рр. Масштабні політичні акції свідчили про серйозний потенціал протестного руху. Криза призвела до наростання аномічних процесів, і політична система була перезапущена й введена в стан відносної стійкості.

Кризи-потрясіння оголюють протиріччя, що накопичилися в суспільстві і тому не проходять безслідно для політичної системи. Як правило, наслідком таких криз стають зміни в нормативному політичному порядку, що відображають запит суспільства на нові правила політичних взаємодій, внесення змін до законодавства, реформування органів влади, посилення регуляторної функції влади.

Таким чином, кризи-потрясіння відкривають можливості для оновлення системи політичних владовідносин, але при цьому зберігають загальні принципи її конституювання. Зміни носять еволюційний характер, вони дозволяють інституціоналізувати і включити в раніше сформований нормативний порядок нові моделі політичних взаємодій, що не обрушують саму систему, не приводять її в глибокий політичний хаос.

Кризи-руйнування відрізняються локальним характером аномічних процесів, які зачіпають окрему політичну організацію або інституцію. Для неї характерний розпад внутрішньопартійних зв'язків, викликаний ігноруванням членами партії нормативного порядку, що конструюють дану організацію.

Глибокі локальні кризи або завершуються руйнуванням відповідної політичної структури, або перетворюються в осередок безнормності, аномії, поступово поширюючись на інші сегменти політичної системи. Перший варіант розвитку кризи характерний для структур, які займають периферійне місце в політичній системі, наприклад, для ряду політичних партій, громадських організацій, зникнення яких у цілому для політичної системи проходить без яких-небудь наслідків.

Якщо ж глибока криза вражає системоутворюючу політичну структуру, то в цьому випадку вона стає осередком поширення девіантної поведінки на всю політичну систему. Прикладом може бути глибока урядова криза, викликана гострими протиріччями всередині правлячого класу, що перетікає в нездатність кабінету міністрів виконувати свої основні функції. Оскільки уряд займає особливе місце в системі державної влади і державного управління, то дезорганізація даного інституціонального утворення неминуче призведе до поширення аномічних процесів на всю політичну систему. Для недемократичних режимів вогнищем подальшого руйнування політичної системи може стати криза керівної політичної партії, яка виконує в таких країнах системоутворюючу функцію. Так, наприклад, на долю радянської політичної системи величезний вплив мала криза КПРС, що прийняла на початок 90-х рр. XX ст. гострі форми.

Кризи-обурення - це неглибокі локальні потрясіння політичної системи. Люди, котрі вступають у взаємодії з конкретного приводу, починають демонструвати моделі поведінки, які не укладаються в прийнятні рамки, порушуючи правила, що склалися, й підсилюючи невизначеність, що є важливою ознакою кризового процесу. Однак напруга в функціонуванні окремих інститутів і організацій, яка виникає внаслідок цього, носить порівняно нетривалий характер і не підриває основні норми, що регулюють відповідні сегменти політичних взаємодій. Такі кризи може переживати будь-яка інституційна утворення або політична організація. Виникає урядова криза, але на відміну від аналогічної кризи-руйнування для неї характерно прагнення сторін, незважаючи на розбіжності, діяти в рамках правового поля, шукати компроміси, домовлятися про нові правила взаємодій.

Кризи-обурення – найбільш поширений вид криз, вони протікають постійно в різних сегментах політичної системи. Більше того, саме ці кризи відображають природний хід функціонування будь-якої інституції або політичної організації. Рано чи пізно в кожному політичному утворенні виникає проблема старіння нормативного порядку, коли встановлені норми і процедури перестають відповідати новим умовам, новим потребам. Людям стає «тісно» в рамках такого порядку, і для вирішення таких проблем вони починають оскаржувати встановлені правила і пропонувати способи підвищення ефективності політичних взаємодій. В умовах падіння популярності політичної партії її активісти починають вимагати зміни методів роботи з масами. Тертя, що виникають між прихильниками старих і нових методів провокують кризові відносини, розвиток яких може або привести до оновлення політики партії, або до її поступової деградації в зв'язку з нездатністю відповідати на нові виклики [7, с. 163].

На основі проведеного аналізу можна сформулювати таку класифікацію політичних криз (рис. 1).

На нашу думку також можна виділити кризи за характером наслідків: прогресивні – ті що ведуть до позитивних змін в управлінні державою. Ними можуть бути ті ж кризи-обурення. А також регресивні – руйнівні, такі, що ведуть до великих ускладнень функціонування інституції чи держави загалом, або ж до повного занепаду.

Також для підготовки ефективної антикризової програми, та кризового прогнозування, доцільно розрізняти кризи за характером походження: природні, техногенні та людський фактор, який поділяється на внутрішній, зовнішній.

Окрім того, необхідно розрізняти кризи за тривалістю. Вони можуть бути: короткочасними, у разі якщо влада вчасно зреагувала на кризову ситуацію, або ж криза дуже швидко набирає обертів і призводить до перезавантаження владної структури; затяжними, коли влада приймає активні рішення для подолання кризи, але в силу обставин криза продовжує існувати; довготривалими – коли навіть рішучі дії влади не приносять результату. До таких криз можна

віднести кризу на Сході України; а також перманентні кризи – ті, які влада навіть не намагається розв'язати, але водночас вони не набирають обертів і не загострюються.

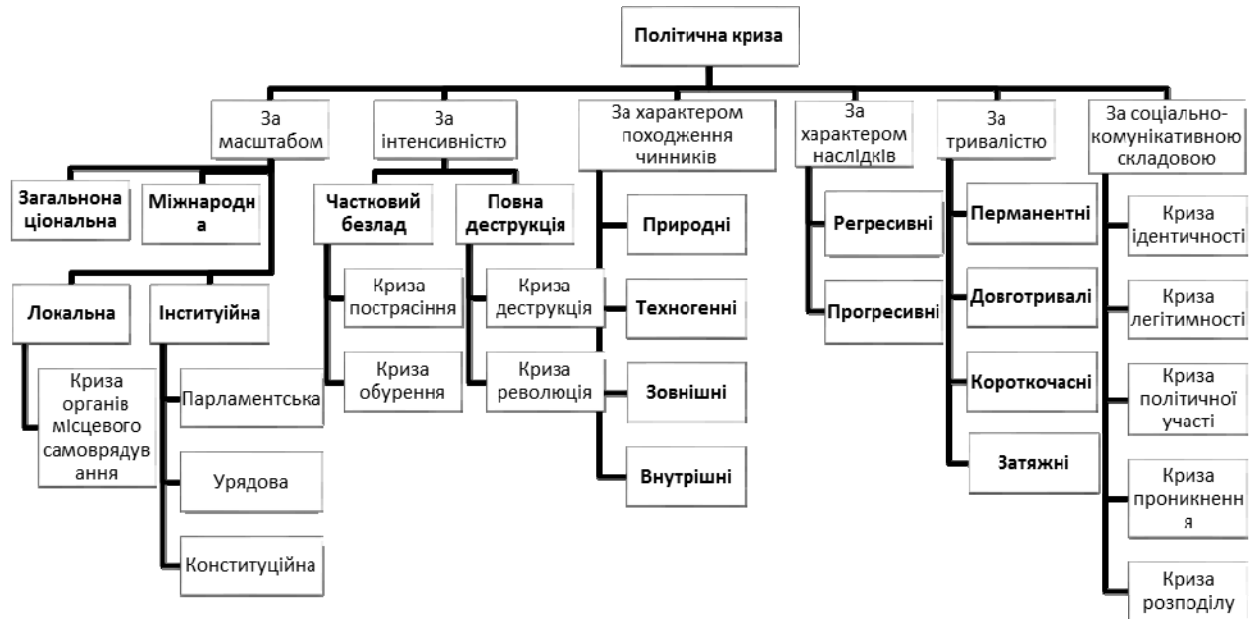

Рис. 1. Класифікація політичних криз

Різноманітність політичних криз зумовлена багатофункціональністю та різноплановістю роботи державної влади. Ставлення до криз не є однозначним. З одного боку, вони асоціюються з деструктивними процесами, потрясіннями, що несуть загрозу стабільності і цілісності суспільства. Але з іншого – ерозуміння, що кризи містять в собі більш інноваційний потенціал, вони розчищають майданчики для нових форм організації соціальних і політичних взаємодій, які можуть кардинальним чином змінити вигляд суспільства. У зв'язку з цим важливо більш глибоке розуміння природи криз, вміння розрізняти їх позитивні і негативні ефекти, особливо в такий тяжкий для України час. Такий вид знання допомагає передбачити виникнення і розгортання кризових процесів, своєчасно вловити можливості для інституційного оновлення та адекватно відреагувати на нові виклики суспільного розвитку.

Бібліографічний список:

1. Чекменёва Т.Г. Политические кризисы: понятие и типология, 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vadim-galkin.ru/politics/policy/politicheskie-krizisy-ponyatie-i-tipologiya/>
2. Дэна Д. Преодоление разногласий: как улучшить взаимоотношения на работе и дома : пер. с англ. / Даниэль Дэна ; перевод М. И. Смольникова . – СПб.: Ленато,; Институт личности,; Палантур, 1994 . – 138 с.
3. Рапорт А. Могут ли исследования мира быть прикладными? Перевод на русский язык: П. Цыганков. Теория международных отношений: Хрестоматия. – М., 2002. С. 203-213.
4. Медушевский А.Н. Конституционные кризисы в обществах переходного типа // Вопросы философии. – 1999. №2. – С. 3-21.
5. Глухова А.В. Политические процессы и политические процедуры. Лекция 4. Политическая стабильность и политические изменения. Уч. пос. по политологии. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 2000. С.72-23.
6. Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади механізма антикризового державного управління / Н. В. Сапа // Гуманіт. вісн. ЗДІА. – 2009. – Вип. 38. – С. 106-116.
7. Пушкарева Г.В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Серия 21: Управление (государство и общество). – 2016. – № 1. – С. 140-164.